

## Filozofia uniwersalnego humanizmu (Moralność, etyka, prawo)

Autor tekstu: **Wiesław Lang**

Niniejszy tekst jest skróconą wersją referatu przedstawionego na Światowym Kongresie Uniwersalizmu (połowa sierpnia 1993 r. w Warszawie) i wyróżnionego specjalną nagrodą. W pełnej wersji angielskiej pt. *Uniwersalizm in Morality, Ethics and Law* referat został opublikowany w czasopiśmie „Dialogue and Humanism” (nr 2-3, s. 139-155).

Terminem polskim równoznacznym z terminem „uniwersalizm” jest „powszechność”. „Uniwersalny” znaczy „powszechny”. Termin ten ma szereg różnych znaczeń zarówno w języku polskim, jak i w innych językach. Uniwersalizm jako pojęcie filozoficzne odnoszące się do wszystkich obszarów cywilizacji i kultury w szczególności do moralności, etyki i prawa występuje również w wielu różnych wersjach.

We współczesnych doktrynach etycznych i prawnych wyróżnić można dwie podstawowe grupy filozoficznych koncepcji uniwersalizmu: koncepcje ontologiczne i koncepcje nieontologiczne. Ontologiczne koncepcje uniwersalizmu występują w dwóch wersjach, a mianowicie w wersji idealistycznej i w wersji realistycznej. Wersja idealistyczna zakłada istnienie przedmiotów uniwersalnych jako desygnatów nazw ogólnych. Przedmioty te nazywane powszechnikami lub uniwersaliami są bytami idealnymi, istniejącymi poza czasem i przestrzenią. Określają one wspólne i powszechne cechy indywidualnych przedmiotów posiadających czasowo-przestrzenne parametry. Idealistyczna wersja uniwersalizmu wywodząca się z filozofii Platona znalazła w czasach nowożytnych najpełniejszy wyraz w heglowskiej filozofii państwa i prawa.

W myśl realistycznej interpretacji ontologicznej koncepcji uniwersalizmu desygnatem nazwy ogólnej (lub uniwersalnej) jest system lub układ złożony z indywidualnych przedmiotów. System ten nie jest prostym dystrybutywnym zbiorem indywidualnych przedmiotów lecz jest samodzielnie istniejącym kolektywnym bytem wyższego rzędu, charakteryzującym się złożoną strukturą wewnętrzną (określającą relacje zachodzące między elementami zbioru). Przykładem systemu w znaczeniu kolektywnym jest żywy organizm lub społeczeństwo. Uniwersalizm ontologiczny w obu wersjach zakłada rozróżnienie bytów uniwersalnych jako przedmiotów idealnych lub systemów kolektywnych oraz bytów jednostkowych stanowiących elementy składowe systemów. Uniwersalizm ontologiczny zakłada również pierwotność i nadrzędność bytów uniwersalnych w stosunku do bytów indywidualnych oraz systemu jako bytu kolektywnego w stosunku do jego elementów. Uniwersalistyczne w sensie ontologicznym pojmowanie społeczeństwa zakłada nadrzędność społeczeństwa nad jednostką. Stanowiskiem przeciwnym jest indywidualizm ontologiczny redukujący pojęcie społeczeństwa do zbioru jednostek i zakładający nadrzędność jednostki nad społeczeństwem.

Według K. Poppera ontologiczny uniwersalizm w pojmowaniu społeczeństwa, państwa i prawa stanowił główne filozoficzne źródło totalitaryzmu. **[1]**

W nieontologicznych koncepcjach uniwersalizmu pojęcie to odnosi się do treści wypowiedzi językowych, poglądów, postaw i przekonań ludzi, ich cech, potrzeb i zachowań oraz do różnego rodzaju zjawisk cywilizacyjnych i kulturowych. Wszystkie te elementy mogą być kwalifikowane jako uniwersalne lub partykularne. Taki sposób pojmowania uniwersalizmu nie zakłada *a priori* jakiegokolwiek ontologicznej wizji świata i społeczeństwa. W szczególności uniwersalizm ontologiczny nie stanowi koniecznej przesłanki nieontologicznych koncepcji uniwersalizmu. Nie oznacza to jednak, że ontologia społeczeństwa jest dla tych koncepcji całkowicie irrelevantna i że nie mogą one posiadać ontologicznego uzasadnienia (choć takie uzasadnienie nie jest dla tych koncepcji niezbędne). Większość nieontologicznych wersji uniwersalizmu znajduje pewne uzasadnienie w ontologicznie indywidualistycznej koncepcji społeczeństwa.

Nieontologiczne koncepcje uniwersalizmu związane są historycznie z etyką chrześcijańską (w jej pierwotnej ewangelicznej wersji) oraz z nowożytną indywidualistyczną i liberalną filozofią społeczną. W szczególności nieontologiczny uniwersalizm znalazł najpełniejszy wyraz w filozofii etycznej Kanta. Sformułowana przez Kanta zasada uniwersalizacji stała się fundamentalną ideą współczesnego uniwersalizmu w sferze etyki i prawa. Nieontologiczny uniwersalizm charakteryzuje również większość nowożytnych i współczesnych filozofii prawa natury, etykę utilitarystyczną i analityczną filozofię prawa.

Uniwersalistyczna filozofia etyczna oparta na koncepcji nieontologicznego uniwersalizmu legła u podstaw idei praw człowieka, wyrażonej w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz w międzynarodowych konwencjach praw człowieka.

Rodzi się pytanie o praktyczne znaczenie uniwersalizmu w moralności, etyce i prawie.

Są co najmniej trzy praktyczne sprawy ze względu na które idea uniwersalizmu wydaje się być użyteczna: porozumienie między ludźmi, solidarność oraz wrażliwość na ludzkie potrzeby i cierpienia.

1. Świadomość uniwersalnych cech i potrzeb istot ludzkich pobudza komunikację między ludźmi oraz toruje drogę porozumieniu i osiągnięciu zgody lub kompromisu w odniesieniu do powszechnie uznawanych wartości lub interesów.

2. Idea uniwersalizmu w przedstawionym powyżej znaczeniu stanowi dobrą rację dla solidarności ludzi różnych ras, narodowości, kultur, religii i poglądów politycznych w sprawach, które dotyczą podstawowych wartości wspólnych dla gatunku ludzkiego. Hasło „wszyscy ludzie są braćmi” wyraża tę ideę w sposób najbardziej adekwatny.

3. Idea uniwersalizmu czyni ludzi bardziej wrażliwymi na elementarne potrzeby wspólne wszystkim istotom ludzkim oraz na cierpienia, których doświadczają lub mogą doświadczać wszyscy ludzie.

Testem praktycznej wartości idei uniwersalizmu są obserwowalne i dające się przewidzieć reakcje ludzi pozostających pod wpływem tej idei na dwa rodzaje sytuacji: po pierwsze — na różnorodność kultur, stylów życia, preferencji seksualnych, wierzeń religijnych, poglądów politycznych, systemów społecznych i politycznych, po drugie — na indywidualne i grupowe konflikty interesów.

Ludzie, których postępowanie inspirowane jest przez idee uniwersalizmu, mogą reagować na wskazane powyżej zróżnicowania w dwojaki sposób. Mogą dążyć do likwidacji tych różnic przez narzucanie i wymuszanie powszechnych i jednolitych wzorów ludzkich zachowań, przekonań i preferencji we wszystkich dziedzinach życia. Skłonni są wówczas traktować wszelkie dewiacje od uniwersalnych standardów jako moralnie niedopuszczalne i niebezpieczne dla istnienia społeczeństwa. Ten typ uniwersalizmu wyklucza tolerancję dla odmienności i różnorodności i prowadzi do dyskryminacji i prześladowań wszelkich mniejszości, których styl życia, zwyczaje lub moralność odbiegają od powszechnie uznawanych standardów. Przykładem takiej uniwersalistycznej dyskryminacji jest dyskryminowanie lub prześladowanie mniejszości seksualnych (homoseksualistów i lesbijek). Inny sposób uniwersalistycznego reagowania na różnorodności i odmienności stylów życia i kultur polega na uznawaniu tych różnorodności za właściwą podstawę uniwersalizmu w etyce, prawie i polityce.

W myśl tego stanowiska uniwersalne zasady i normy postępowania są potrzebne właśnie dlatego, że wzorce stosunków między ludźmi oraz ich preferencje i style życia są bardzo różne, Uniwersalistyczną reakcją na to zjawisko nie musi więc być dążenie do likwidacji tych różnic, lecz poszukiwanie uniwersalnych zasad wyższego rzędu, które usprawiedliwiają tolerowanie postaw, preferencji i zachowań odbiegających od aktualnie uznawanych powszechnych wzorców kulturowych, obyczajowych lub moralnych. Taką fundamentalną i uniwersalną zasadą wyższego rzędu może być na przykład zasada wolności sformułowana przez Johna Stuarta Milla, w myśl której każdemu człowiekowi należy pozostawić całkowitą wolność wyboru postępowania i stylu życia z wyłączeniem postępowań, które krzywdzą innych ludzi lub naruszają ich wolność. Zasada ta obejmuje również wolność wyborów zachowań i stylów życia moralnie naganych z punktu widzenia powszechnych standardów pozytywnej moralności. Zasada wolności Milla usprawiedliwia pełną tolerancję dla preferencji i zachowań seksualnych odbiegających od uniwersalnych standardów. Ten rodzaj nieontologicznego uniwersalizmu określić można mianem uniwersalizmu otwartego, który nie wyklucza funkcjonowania w społeczeństwie różnego rodzaju partykularizmów, stanowiących uzasadnione wyjątki od powszechnych zasad i reguł.

Filozofia uniwersalizmu sprzyja pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów. Jeżeli strony zaangażowane w konflikt uświadamiają sobie, że łączą ich pewne nadrzędne wartości i interesy wspólne wszystkim ludziom, wówczas wzrasta ich gotowość do kompromisu i do pokojowego uregulowania spornych problemów oraz do unikania walki prowadzonej na zasadzie gry o sumie zerowej. W szczególności świadomość przynależności do rodziny istot o identycznych cechach gatunkowych sprzyja komunikacji i porozumieniu między stronami zaangażowanymi w zbrojny konflikt oraz skłania do wspólnego ustanawiania humanitarnych reguł prowadzenia wojen.

Uniwersalizm nie jest jednak uniwersalnym środkiem lub sposobem na rozwiązywanie

wszystkich trudnych problemów i dylematów współczesnej nam epoki. Pogląd taki byłby niebezpieczną iluzją. Postulat uniwersalizacji ocen i norm postępowania nie zastępuje i nie przesądza podstawowych wyborów moralnych, w szczególności wyboru *universum* podmiotów, do których postulat ten się odnosi. Bez wstępnego rozstrzygnięcia tej kwestii odwoływanie się do filozofii uniwersalizmu pozbawione jest praktycznego znaczenia. Na przykład wydawać się może *prima facie*, że maksymalne rozszerzanie zakresu *universum* podmiotów stanowi optymalną realizację postulatów uniwersalizmu w wersji nieontologicznej. Jakie byłyby jednak praktyczne konsekwencje włączenia wszystkich istot żywych do *universum* podmiotów, do których odnosi się zasada uniwersalizacji? Czy w praktyce jesteśmy w stanie traktować jednakowo w sferze moralnej i prawnej rośliny, zwierzęta i ludzi?

Podobne pytanie rodzi się w przypadku, gdy do *universum* podmiotów włączymy ludzkie embriony. Problemy te są i pozostaną sprawami kontrowersyjnymi. Niezbędnym warunkiem realizowania w praktyce filozofii otwartego uniwersalizmu jest ciągła publiczna debata nad tego rodzaju problemami bez jakichkolwiek ograniczeń merytorycznych. Jedynymi ograniczeniami mogą być ograniczenia wynikające z zasad etyki mowy i dotyczące proceduralnych reguł dyskursu etycznego. [2]

Postulat ten może być spełniony wyłącznie w neutralnym światopoglądowo, demokratycznym państwie prawa. Tylko w takim państwie możliwa jest praktyczna realizacja filozofii otwartego uniwersalizmu.

„Res Humana” nr 4/1993.

---

Przypisy:

[1] K. Popper, *The Open Society and its Enemies*, vol. I, The Spell of Plato, Londyn 1957 .

[2] Na temat etyki mowy zob. J. Habermas, *Toward a Theory of Communicative Competence*; w: *Recent Sociology*, no 2 Patterns of Communicative Behavior, Nowy Jork - Londyn 1972.

(Publikacja: 17-03-2007)

Oryginał. (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,5308>)

Contents Copyright © 2000-2008 by Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2008 Michał Przech

Autorem tej witryny jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Właścicielem witryny są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tej witryny i jakiegokolwiek ich części.

Wszystkie strony tego serwisu, wliczając w to strukturę podkatalogów, skrypty JavaScript oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tej witryny oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tej witryny i nie korzystać z jej zasobów.

Informacje zawarte na tej witrynie przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach Racjonalista.pl

informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów serwisu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na witrynie. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych serwisu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do [redakcja@racjonalista.pl](mailto:redakcja@racjonalista.pl)